

PAPER DETAILS

TITLE: XV. Yüzyilda Dest-i Kipçak'ta İktidar Mücadelesi

AUTHORS: Serkan ACAR

PAGES: 22-34

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/387068>

XV. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta İktidar Mücadelesi*

Serkan ACAR*

Özet

Altın Orda Devleti'nin gücünü yitirmeye başlamasıyla birlikte Doğu Avrupa'nın siyasî vaziyetinde köklü değişiklikler görüldü. Dağılmaya yüz tutan imparatorluktan yeni devletler türedi. Türk-Tatar hanlıkları adıyla anılan bu teşekküller; Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Kâsım Hanlığı, Sibir Hanlığı, Astarhan Hanlığı, Büyük Orda ve Nogay Orda'dan ibaret idiler. Söz konusu devirde Moskova Knezliği de hızla yükselmeye başlamıştı. Öte yandan 1475 yılında Kırım Hanlığı'na müdahale eden Osmanlı Devleti Karadeniz'in kuzeyinde daha aktif bir rol üstlendi. Yeni kurulan Türk-Tatar hanlıkları genellikle Altın Orda'nın varisi olduklarını iddia ettiler. En zorlu hâkimiyet mücadelesi ise Kırım Hanlığı ile Moskova Knezliği arasında yaşandı. Kuzeydeki dengeleri bozmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyasette ciddi eksiklikler mevcuttu.

Anahtar Kelimeler: *Deşt-i Kıpçak, Kazan, Kırım, Osmanlı Devleti, Moskova*

Struggle for Power in Desht-i Qipchaq in the 15th Century

Abstract

As the Golden Horde began to decline, fundamental changes occurred in the political situation of Eastern Europe. New states appeared out of the empire which was collapsing. These entities named Turko-Tatar khanates were Khanate of Kazan, Crimean Khanate, Khanate of Qasim, Khanate of Sibir, Khanate of Astarkhan,

* Bu yazı, 16-17 Ekim 2017 tarihinde Ukrayna'da (Kamyanets Podilskiy Natsionalnyı Universitet İmeni İvana Ogienka) sunulmak üzere hazırlanan "Struggle for Power in Desht-i Qipchaq in the 15th Century" başlıklı İngilizce bildirinin Türkçe tercümesidir.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkan.acar@ege.edu.tr (Makale gönderim tarihi: 12.07.2017; makale kabul tarihi: 14.09.2017)

Great Horde and Nogai Horde. In that period the Grand Duchy of Moscow started to ascend. On the other hand, the Ottoman Empire, interfering in the Crimean Khanate in 1475, assumed an active role in the north of Black Sea. Newly founded Turko-Tatar Khanates generally claimed to be the successors of the Golden Horde. The most formidable power struggle took place between the Crimean Khanate and the Grand Duchy of Moscow. There were some serious drawbacks in the policies of the Ottoman Empire who did not wish to upset the balance in the north.

Key Words: *Desht-i Qipchaq, Kazan, Crimea, Ottoman Empire, Moscow*

Cengiz Han'ın ölümünü müteakip Moğol İmparatorluğu'nun haleflerinden biri olarak tarih sahnesindeki yerini alan Altın Orda Devleti, XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Avrupa'nın büyük kısmını hâkimiyeti altına aldı. Moğol İmparatorluğu'nun Türkistan, Çin ve İran'da kurulan diğer ardılları gibi Altın Orda Devleti'nin idareci sınıfı da Cengiz soyundan gelen aristokrat zümreden müteşekkildi. Türk-Moğol devlet nizamı üzerine inşa olup Deşt-i Kıpçak sahasının mahallî unsurlarını da bünyesinde mecz eden bu devlet, Berke Han (1257-1266) döneminde İslam dinini kabul etti. Arap Yarımadası'nda yeşererek hızlı bir şekilde gelişen ve yayılan bu semavî dinin resmen kabulüyle birlikte özellikle devletin idarî ve hukukî yapısında ciddi bir tahavvül görüldü.

Bahis konusu tarihe dek daha çok Türklere ve Moğollara münhasır kadim bozkır gelenekleri tatbik edilirken artık İslam devletlerinde mütekâmil bir merhaleye ulaşmış bulunan yönetim tarzı ile idarî teşkilat da Altın Orda Devleti'nde uygulanmaya başlandı. Zikredilen yeni dinin kabulüyle birlikte ortaya çıkan bu değişimin neticesinde, Müslüman devletlerin alâmet-i fârikası olan Arap-Fars yönetim usûllerinin Türk-Moğol töresi aleyhine gelişim gösterdiğini iddia etmek pekâlâ mümkündür. Buna rağmen Altın Orda Devleti yine de göçebe özelliklerini tamamen yitirmedi mamafih idarî teşkilatında kaçınılmaz olarak düalist bir yapı zuhur etti.

Berke Han'ın ölümünden sonra, hanlık makamında bulunmamasına rağmen, uzun süre gerçek bir hâkim gibi davranan Nogay, 1299 yılına kadar Altın Orda Devleti'nin siyasî hayatında mutlak bir otorite hâline geldi. Filvaki Rükneddin Baybars'a göre; "Nogay, uzun süre memlekette hâkim kesilmişti. Berke ailesini tahakkümü altında tutmuş, hanlardan hoşnut olmadığını tahtından indirmiş, dilediğini tahta çıkarmıştı"¹.

Nogay'ın diktası ve kukla hanlar devri nihayete erdikten bir süre sonra Özbek Han (1313-1341) tahta oturdu. Saltanatının başlangıcından itibaren muktedir ve şedit bir siyaset takip etti. Kısa sürede rakip ve düşmanlarını saf dışı bıraktı. Berke Han zamanında devlet politikası haline getirilen İslamlaşma sürecine ivme kazandırdı. Nitekim Özbek Han devrinde Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır Muhammed'e gönderilen bir mektuba şunlar yazılmıştı: "Ülkesinde Müslüman olmayan bir cemaat kalmıştı. Han olunca onları İslam dinine girmek ile savaş arasında muhayyer kıldı, onlar ise karşı durmakla vuruştular, o da onlar ile cenge koyulmakla onları bozdu, öldürmek, esir etmek suretiyle kökünü kuruttu"². Bu tarihî kaydı tenkidî bir noktâ-i nazardan ele alan Altın Orda tarihinin yetkin mütehasısı Aleksandr Yuryeviç Yakubovskiy (1886-1953) haklı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır; "Şüphe yok ki bu, gerçek duruma uymuyordu. Özbek Han halk kitleleriyle göçebeleri değil, hâkim sınıfları göz önüne alıyordu"³.

Doğu Avrupa ve Rusya meselelerine gelince; etkin ve sağlam temellere dayanan bir siyaset üretilmemişti. Esasen birleşik ve kudretli bir Rus devletinin tesis edilmesini arzulamayan Özbek Han, bu düşüncesi mucibince Rus knezlikleri arasında bir denge siyaseti izledi. Özellikle Moskova Knezliği ile Tver Knezliği arasındaki muvazaneyi

¹ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 2000, s. 48.

² W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 287.

³ Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 51.

korumaya çalıştı⁴. Ancak uzun vadede zikredilen siyasetin olumlu neticeleri görülmedi. Filhakika bu konuyu değerlendiren Charles J. Halperin'e göre; Özbek Han zamanında, Altın Orda Devleti gücünün zirvesine ulaşmış olmasına rağmen takip ettiği Moskova politikası ileri görüşlülükten uzaktı. Ayrıca Rus knezliklerini iyi bir şekilde kullanmayı da başaramamıştı⁵.

Altın Orda Devleti'nin temellerini derinden sarsıp kudretini düşüren asıl hadise ise Timur-Toktamış mücadelesi oldu. Deşt-i Kıpçak sahasında zuhur eden kargaşalar Türkistan'ı doğrudan etkilediği için Timur Beg (1370-1405) kendisine sığınan Toktamış'ı bizatihi ordusu eşliğinde memleketine gönderip hanlık makamına oturtarak kargaşaya son verdi. Zeki Velidî Togan'ın da özgün bir biçimde ifade ettiği gibi; "Toktamış Han (1379-1396) Altın Orda'nın Doğu Avrupa Hıristiyan tebaaları arasında düşmüş olan nüfuzunu ihya edeceği yerde, 1385 yılının başında on tümen kadar külliyetli bir ordu ile Azerbaycan'a girip Tebriz ve Merâga şehirlerini tahrip ederek Şenb-i Gazan'ı yıktı"⁶. Bu tarihten sonra on yılı aşkın bir süre Timur Beg'in mütemadi darbelerine maruz kalan Altın Orda Devleti gerek siyasî gerekse iktisadî ehemmiyetini kaybederek yaptırım gücünü yitirdi ve çözülmeye başladı.

XV. yüzyılın başlangıç safhasında kendisine tâbi boylar üzerindeki egemenliğini büyük ölçüde kaybeden Altın Orda Devleti'nin gelir kaynaklarında ciddi bir azalma görüldü. Siyasî istikrarın kaybolması ve dâhilî çekişmeler yüzünden vergi ödemekle mükellef olan ahali rüsum tahsilatını kimin yapacağını bilmez oldu. Özellikle, tarım ve üretim yapılan bölgeler devamlı el değiştirdi, iktidar mücadelesi güvenlik sorununa sebebiyet verdi ve buna bağlı olarak halk tedricen

⁴ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007, s. 243. Ayrıca bu konu hakkında mufassal bilgi edinmek için bkz. V. S. Borzakovskiy, *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, Moskova 2006.

⁵ Charles J. Halperin, "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", *HJAS*, Volume 43, No: 1, June 1983, s. 250.

⁶ Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 358.

yoksullaştı. Deşt-i Kıpçak ile Türkistan ve Çin arasında yapılan transit ticaretin sona ermesi ise cabasıydı. Buna karşılık, Merkezî Rusya'daki kuvvetler dengesi günbegün Moskova Knezliği'nin lehine döndü. Filhakika, aynı dili konuştukları, aynı dine inandıkları ve aynı geleneklere sahip oldukları halde muhtelif knezliklerin tebaası olarak yaşayan Rus halkı birleşmeye ve siyaseten mütecanis bir hâl almaya başladı. Bununla birlikte, uzun yıllar Türk-Tatarların boyunduruğu altında kalan Ruslar, onların zafiyetlerini de öğrenmişlerdi. XV. yüzyıl Doğu Avrupa siyasetinin başka bir mühim kanadını teşkil eden Lehistan-Litvanya Krallığı ise Moskova Knezliği'nin aleyhine yayılma çabası gösterdi. Hâl böyle olunca Altın Orda Devleti'nin inkırazı biraz gecikti⁷.

Daha önce de zikredildiği üzere, Timur-Toktamış mücadelesi neticesinde adeta harap olan Altın Orda Devleti'ni, yetenek ve entrikaları ile temayüz edip 1419 yılında ölen meşhur devlet adamı Edige de kurtaramadı. Nitekim István Vásáry'nin yerinde tespiti ile: "Cengiz soyuna mensup olmayan Mangıt boyunun kabiliyetli başbuğu Edige sadece inhitatı geciktirebildi mamafih imparatorlukta ki adem-i merkezîyet temayülü ile iktisadî çöküşü durduramadı. 1419 yılından sonra devletin parçalara ayrıldığına ve yeni Türk-Tatar güç merkezlerinin teşekkül ettiği şahit olundu"⁸.

Esasen XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Altın Orda Devleti'nde alevlenen ve peyderpey körüklendiği için aşağı yukarı bir asır sonra hat safhaya ulaşan dâhilî çekişmelerin iki temel sebebi vardı. Bunlardan birincisi, Cengiz Han soyundan gelmeyen "sıradan kimselerin" (kara kişiler) hanlık davası gütmesi; ikincisi ise, hanlık tahtını ele geçirmeye

⁷ Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 205-206.

⁸ István Vásáry, "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXIX/1, İzmir 2014, s. 327.

çalışanlara karşı Moğol aristokrasisine mensup “şahsiyet sahibi hanlar” tarafından gösterilen tepki idi⁹.

XV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Özbek Han devrindeki haşmetli günler nihayete ermiş ve Altın Orda Devleti'nin dâhilî vaziyeti tamamen bozulmuştu. Beynelmilel vaziyet-i âlemdeki siyasî denge tahavvülü evrensellik iddiasını törpüleyerek yerini bölgeciliğe bıraktı. Moğol İmparatorluğu'nun halef devletlerinde cihanşümül kanun hükmünde olan “Cengiz Yasası” yerine mahallî kanunlar hâkim olmaya başladı. Zikredilen değişim sadece siyasî yapıda değil manevî alanda da görüldü. Daha önce birlikte yaşayan boylar inanç değerleri ile lisan farklılıklarından dolayı ayrıldılar. Evvelce doğudan batıya doğru esen ticaret rüzgârı da aksi yönden esmeye başlayınca devlet çözüldü ve Türk-Tatar hanlıkları ortaya çıktı¹⁰.

Parçalanan Altın Orda Devleti'nin muhtelif sahalarında vücuda gelen bu hanlıkların mukadderatları da doğal olarak farklı şekillerde intaç etti. Seleflerinden çürümüşlüğü ve köhneliği tevarüs edip sağlam bir düzen kuramayan Kazan, Astarhan ve Sibir hanlıkları kısa süre içerisinde tarih sahnesinden silinirken, Doğu Avrupa Türk tarihi ile Rusya tarihinde enteresan bir mevki işgal eden Kâsım Hanlığı kuruluşunun hemen akabinde Rusların yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı.

Bütün Türk-Tatar hanlıkları içerisinde sahip olduğu kudret bakımından en ileri seviyede bulunan Kırım Hanlığı ise kendisine karşı mürâî bir siyaset izleyen, zamanın büyük gücü Osmanlı Devleti'nin

⁹ İsenbike Togan, “Altınordu Çözülürken Kırım'a Giden Yol”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara 1999, s. 49. Altın Orda Devleti'ndeki iç çekişmeleri derinlemesine inceleyip fevkalâde değerli analitik çıkarımlar yapan İsenbike Togan'a göre: “İslamiyetin eşitlikçi etkileri altına giren ve Türkçe konuşan camialardan *kara kişi* mücadelesi, hükümranlığa katılımı Cengiz Han ailesi inhisarından çıkarmış ve buna kurumsal çözümler bulmuştur. Ancak o safhaya gelinceye kadar Mamay gibi Edige gibi begler bu yolda mücadelelerini sürdürmüşlerdir”. Togan, “Kırım Hanlığı ...”, s. 55.

¹⁰ Togan, “Kırım Hanlığı ...”, s. 62.

müdahalesi ile XVIII. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürebildi. Mamafih Kırım hanları, Altın Orda Devleti'nin enkazını toparlayıp parçalanmış imparatorluğu ihya etmeye her yeltenişlerinde, Karadeniz'in kuzey bozkırlarında kendilerine mütenavip bir güç istemeyen Osmanlıların gadrine uğradılar. Cengiz soyundan gelmediği için hanlık makamına yükselemeyen Nogay Orda da fevkalâde girift ve çetrefilli olan Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı-Moskova Knezliği münasebetlerinde belirleyici roller üstlendi.

Şimdi, XV. yüzyılın ortalarına doğru zuhur edip Altın Orda Devleti'nin mirasçıları olan bahis konusu hanlıkların kuruluş safhalarına kısaca bir göz atalım. Bugün dahi Kuzey Türklüğünün en mühim medeniyet merkezlerinden biri olan Kazan şehri ve ahalisi 1437 yılında kurulan Kazan Hanlığı'nın doğrudan varisi konumundadır. İtil Bulgarları'nın eski arazisi üzerinde yükselen bu hanlık, Altın Orda elitlerinden olup, evvelce Saray ve Kırım havalisinde talihini arayıp yurt tutma teşebbüsleriyle temayüz eden Uluğ Muhammed Han tarafından tesis edildi. Elimizde güvenilir kaynaklar bulunmasına rağmen Kazan Hanlığı'nın kuruluş tarihi ciddi tartışmalara sebep olmuştur.

Şöyle ki, Kırım'daki hâkimiyet mücadelesini kaybeden Uluğ Muhammed Han, 5 Aralık 1437 tarihinde gerçekleşen Belev Savaşı'nda Moskova Knezliği'ne karşı galebe çalınca hanlığın temelleri atıldı ve 7 Temmuz 1445 tarihinde vukua gelen Suzdal Savaşı ise Türk-Tatarların üstünlüğünü perçinledi. Zaten XIX. yüzyılın sonlarına doğru konunun uzmanları arasında başlayan ilmî münazara da yukarıda zikredilen iki tarih çevresinde şekillendi. Türk-Tatar kökenli Rus müsteşrik Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov (1830-1904) ve takipçileri başta olmak üzere bazı Rus âlimler 1445 tarihini kabul ederken Nikolay Mihayloviç Karamzin (1776-1826), Zeki Velidî Togan (1890-1970) ve Akdes Nimet Kurat (1903-1971) gibi pek çok ciddi mütehassıs 1437 yılına vurgu yaptılar. Hanlığın kuruluş safhasını birinci savaşla başlayıp ikincisiyle nihayete eren bir süreç olarak değerlendiren Jaroslaw

Pelenski ise uzlaşmacı bir tavır takınmakla birlikte haklı olarak 1437 tarihini benimsedi¹¹.

Kazan Hanlığı'nın müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışı bir yönüyle yeni bir Türk-Tatar devletinin teşekkülü olarak görülürken diğer yönüyle de sürekli olarak kan kaybeden Altın Orda Devleti'nin mutlak surette bölündüğüne delâlet eder. Halef devletlerden ilki olan Kazan Hanlığı'nın zuhurundan sadece dört yıl sonra, 1441 yılında, Kırım Hanlığı'nın da resmen kurulması elbette bir tesadüfün mahsulü değildi. Filvaki Uluğ Muhammed Han'ın bağımsız bir devlet kurması yurtluk arayan ikbalperest Altın Orda elitlerinin iştahını kabarttı ve mukadder ömrünü tamamlayan devlet, çok kısa bir süre içerisinde küçük parçalara ayrıldı.

Deşt-i Kıpçak'ın en zengin ve en medenî iki bölgesi olan Kazan ile Kırım'ın müstakiliyet kazanmasını ve Altın Orda Devleti'nin fiilen inkırazını nesnel kıstaslara binaen tahlil eden Aleksandr Yuryeviç Yakubovskiy yaşanan kaotik süreci ve hadiseleri kâmilten hülâsa etmeyi başarmıştır. Ona göre; "Göçebe ve yarı göçebe feodallerin, oğlanların (hanzâdelerin), hanların ve emirlerin oynadıkları oyun, bu olayla sona ermişti. Kazan ve Kırım hanlıklarının kurulması, Altın Orda'nın neredeyse tamamen göçebe bir devlet şeklini alması anlamına geliyordu"¹².

Karadeniz ticaretinin kalbi konumundaki Kırım Yarımadası'nın liman kentlerine sahip olabilmek için Altın Orda Devleti'nin muhtelif şubelerine mensup asilzâdeler arasında amansız bir mücadele görüldü. Daha önce de ifade edildiği gibi; özellikle Uluğ Muhammed, Kazan Hanlığı'nı kurmadan önce Kırım havalisine sahip olmak için çok çabaladı, kimi zaman başarılı oldu ancak son tahlilde kalıcı bir muvaffakiyet elde edemedi. Dolayısıyla ilk tercihini yani Kırım'ı elde edemeyince Bulgar sahasına çekilerek Kazan Hanlığı'nı tesis etti.

¹¹ Kazan Hanlığı'nın kuruluşuyla ilgili tartışmaların ayrıntıları için bkz. Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Ankara 2013, s. 89-103.

¹² Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 210.

Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun arifesinde adeta bir mayalanma devrini temsil eden 1419 ile 1436 yılları arasındaki zaman diliminde cereyan eden siyasî çekişmeler ve hâkimiyet mücadelesi son yıllara kadar muğlaklığını koruyordu. Ancak 1420-1428 yılları arasında kayda geçirilen Kırım'daki Cenevizlilere ait vesikalar, zikredilen karanlık ve müphem dönemin aydınlatılması babında belirleyici oldu.

Filhakika, söz konusu dönemde Kırım'a muvakkaten hâkim olan hanların devr-i saltanatları kronolojik olarak tespit edilememiştir. Sunulan teklifler ise karmaşık ve yanıltıcı. Hâl böyle iken, Andrey Leonidoviç Ponomarev, yukarıda belirttiğimiz tarihler arasında, Kefe şehrinde tutulan Cenevizlilerin hazine dairesinin muhasebe defterleri kayıtlarına ve nümismatik verilere istinaden bu kaotik dönemde hüküm süren hanların saltanat sürelerini tespit etmiştir¹³.

Ona göre; 1419-1436 yılları arasında Kırım hükümdarlarının listesi şöyle idi: Bek Sufî (1419-1420 ilkbaharı), Uluğ Muhammed (1420 ilkbaharı), Bek Sufî (1429 Yazı-Eylül 1421), Hükümdarsız Dönem (Eylül 1421-Kasım 1422), Devlet Berdi (Kasım 1422- Kasım 1423), Hükümdarsız Dönem (Kasım 1423-11 Ocak 1424), Devlet Berdi (11 Ocak 1424-12 Haziran 1424), Uluğ Muhammed (12 Haziran 1424-23 Ağustos 1424), Devlet Berdi (23 Ağustos 1424-14 Mayıs 1425), Uluğ Muhammed (14 Mayıs 1425-? Şubat 1426), Hükümdarsız Dönem (Şubat 1426-Nisan 1426), Devlet Berdi (12 Nisan 1426-? Haziran 1427), Uluğ Muhammed (Haziran-Temmuz 1427-1436)¹⁴. Zikredilen dönemde Kırım yurdunda kesilen sikkeler de Ceneviz kaynaklarının verdiği malumatla örtüşmektedir¹⁵.

¹³ İlya Zaytsev, "Obrazovanie Krimskogo Hanstva", *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen, Tom IV Tatarskie Gosudartva XV-XVIII. vv.*, Kazan 2014, s. 132.

¹⁴ Andrey Leonidoviç Ponomarev, "Pervie Hanı Kırımı: Hronologiya Smutı 1420-h Godov v Şchetah Genuezskogo Kaznaçeystva Kaffı", *Zolotoordinskoe Obozrenie*, No. 2, Kazan 2013, s. 182.

¹⁵ Bek Sufî, Uluğ Muhammed ve Devlet Berdi adına bu devirde kesilen sikkeler için bkz. *Vostoçnaya Numizmatika na Ukraine, Sbornik Publikatsiy, Çast II.*

Kırım'da böylesine istikrarsız ve karmaşık bir süreç yaşanırken Cengiz soyuna mensup olan Hacı Giray isimli bir zat 1441 yılında bölgeye hâkim olarak Kırım Hanlığı'nı kurmayı başardı. Esasen dedesi Taş Timur ile babası Gıyaseddin de bir süreden beri buraya egemen olabilmek için mücadele ediyorlardı¹⁶. İsmi zikredilen ilk Kırım hanının özellikle Karadeniz'i kontrol altına almak için hızlı bir şekilde yükselen Osmanlı Devleti ile temasa geçtiği bilinmektedir. Kırım'ın deniz yoluyla Anadolu ve İstanbul ile ilişki kurması son derece kolay olduğundan taraflar arasında gidip gelenlerin az olmadığı muhakkaktır. Nitekim 1454 yılında bir Osmanlı donanması Cenevizlilerin elinde bulunan Kefe şehrinin önüne geldiği vakit Hacı Giray Han da söz konusu kaleyi karadan kuşattı. Bu müşterek muhasara elbette bir tesadüfün mahsulü değil, bilakis Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşmanın sonucu idi¹⁷.

Dolayısıyla İstanbul'un fethinden hemen sonra Osmanlı Devleti de Doğu Avrupa işlerine doğrudan müdahale etmeye başladı. Bu durumdan en fazla rahatsızlık duyanların başında hiç şüphe yok ki Kırım liman kentlerinde ticaret kolonileri bulunan Cenevizliler geliyordu. Nitekim Kırım Hanlığı 1475 yılında Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanıyınca İtalyanlar sultanın izni olmaksızın Karadeniz limanlarında faaliyette bulunamadılar.

Kazan ve Kırım'da bu önemli gelişmeler yaşanırken Moskova Knezliği'nin yanı başında, Ryazan bölgesinde Kazan Hanı Uluğ Muhammed'in oğlu Kâsım tarafından 1445 yılında yeni bir Türk-Tatar hanlığı daha ihdas olundu. Kurucusuna nispetle Kâsım Hanlığı adını taşıyan bu siyasî teşekkül Türk-Tatarların nokta-i nazarından

Moneti Cuçidov XIII-XV Vekov i Sopredelnih Gosudarstv, Red. K. K. Hromov, Kiev 2007, s. 132.

¹⁶ Halil İnalçık, "Hacı Giray I", *İA*, C. 5/2, s. 25; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s. 5-7.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 80.

bakıldığında Suzdal Savaşı'nın bir kazanımıydı. Esasen Moskova Knezliği'ni baskı altında tutmak için kurulan hanlık kısa bir süre sonra tamamen Rusların hâkimiyeti altına girecek ve Rus yayılmacılığına hizmet edecekti. 1681 yılına kadar varlığını sürdüren Kâsım Hanlığı'nın Kazan ve Astarhan hanlıklarına nazaran daha uzun ömürlü olmasının nedeni ise Moskova'nın yüksek hâkimiyetini tanınması idi¹⁸.

Batı Sibirya sahasında İbak Han (1464-1495) tarafından kurulan Sibir Hanlığı da Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyet mücadelesine dâhil olmuştu. Gerek Kazan Hanlığı gerekse Kâsım Hanlığı tahtlarına bazı dönemlerde Sibir hanları sülalesine mensup kimselerin oturduğu hakikatinden hareket edilirse zikredilen hanlığın ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir. Kurulduğu saha, dâhili yapısı ve kendine has tarihi ile Altın Orda Devleti'nin diğer ardıllarından bariz biçimde ayrılan Sibir Hanlığı aynı zamanda Şibanîler ile Taybuğalıların çekişme alanıydı. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın 1556 yılında ise Astarhan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi Sibir Hanlığı'nın da mukadderatını tayin edecek ve bir süre sonra emperyalist emellerle Türkistan'a doğru ilerleyen Ruslar tarafından ortadan kaldırılacaktı¹⁹.

Deşt-i Kıpçak hanlıklara bölününce Altın Orda Devleti'nin payitahtı olan Saray şehri ile çevresi Büyük Orda adıyla anılmaya başlandı. 1502 tarihinde Kırım Hanlığı-Moskova Knezliği ittifakıyla tarih sahnesinden kesin olarak silinen bu devletin yerinde Astarhan Hanlığı (1502-1556) yükseldi. Kırım ve Kazan hanlıklarına nispetle daha güçsüz olan bu hanlığın kısa ömründe hiçbir zaman istikrar sağlanamadı ve Kazan Hanlığı'nın işgalinden hemen sonra Astarhan bölgesi de Rusların eline geçti²⁰. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Deşt-i Kıpçak'ta cereyan

¹⁸ Serkan Acar, *Kâsım Hanlığı (1445-1681)*, İstanbul 2008, s. 53.

¹⁹ Serkan Acar, "Sibir Hanlığı (1464-1598)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Edt. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013, s. 781-797.

²⁰ Ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. İlya Zaytsev, *Astrahanskoe Hanstvo*, Moskova 2004.

eden siyasî ve içtimaî meselelerde tedricen etkinliğini arttıracak olan Nogayları da bu devrin mühim güçleri arasında zikretmek gerekir²¹.

Sonuç olarak, XV. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta siyasî istikrar kaybolmuş ve Altın Orda Devleti hızla parçalanmıştır. Bir tarafta Cengiz soyuna mensup asilzâdelerin hâkimiyet mücadeleleri ve yeni devlet kurma çabaları görülürken diğer taraftan Moskova Knezliği ile Lehistan-Litvanya Krallığı'nın siyasî kamplaşmalara dâhil olduklarını söylemek mümkündür. Kuzeyde bunlar yaşanırken, İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz'i tamamen egemenliği altına almaya çalışan Osmanlı Devleti'nin Deşt-i Kıpçak'taki siyasî gelişmeleri yakinen takip ettiği hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Esasen Altın Orda Devleti'nin dağılmaya yüz tutması ve Kırım Hanlığı'nın kuruluşu Osmanlıların menfaatine olmuş ve Karadeniz'e hâkim olabilmek için kuzeye yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Deşt-i Kıpçak'ta yaşanan siyasî kargaşadan istifade etmeyi başaran Osmanlı Devleti başlangıç safhasında bazı olumlu neticeler elde etmişse de uzun vadede ciddi muvaffakiyetler kazanamamıştır. Bilahare yaşanan siyasî gelişmeler en akılcı politikaların Moskova Knezliği tarafından tatbik edildiğini ve Osmanlı Devleti'nin kuzey siyasetinde ciddi zafiyetler ile noksanlıkların bulunduğunu ispat etmiştir.

Kaynakça

ACAR, Serkan, *Kâsım Hanlığı (1445-1681)*, İstanbul 2008.

_____, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Ankara 2013.

_____, "Sibir Hanlığı (1464-1598)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Edt. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013.

ALPARGU, Mehmet, *Nogaylar*, İstanbul 2007.

BORZAKOVSKIY, V. S., *İstoriya Tverskogo Knyajestva*, Moskova 2006.

²¹ Nogaylarla ilgili olarak bkz. V. V. Trepavlov, *İstoriya Nogayskoy Ordı*, Moskova 2002; Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul 2007.

HALPERIN, Charles J., "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", *HJAS*, Volume 43, No: 1, June 1983, s. 239-261.

İNALCIK, Halil, "Hacı Giray I", *İA*, C. 5/2, s. 25-27.

KURAT, Akdes Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940.

PONOMAREV, Andrey Leonidoviç, "Pervie Hanı Kırımı: Hronologiya Smutı 1420-h Godov v Şçetah Genuezskogo Kaznaçeystva Kaffı", *Zolotoordinskoe Obozrenie*, No. 2, Kazan 2013, s. 158-190.

TIESENHAUSEN, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941.

TOGAN, İsenbike, "Altınordu Çözülürken Kırım'a Giden Yol", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara 1999, s. 39-64.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.

TREPAVLOV, V. V., *İstoriya Nogayskoy Ordi*, Moskova 2002.

ÜREKLİ, Muzaffer, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989.

VÁSÁRY, István, "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXIX/1, İzmir 2014, s. 327-340.

VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007.

Vostoçnaya Numizmatika na Ukraine, Sbornik Publikatsiy, Çast II. Moneti Cuçidov XIII-XV Vekov i Sopredelnih Gosudarstv, Red. K. K. Hromov, Kiev 2007.

YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 2000.

ZAYTSEV, İlya, "Obrazovanie Krimskogo Hanstva", *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen, Tom IV Tatarskie Gosudartva XV-XVIII. vv.*, Kazan 2014, s. 130-146.

_____, *Astrahanskoe Hanstvo*, Moskova 2004.

